ANDERLE ÁDÁM

Elisabeth Szél

Életrajzi adatok:

1926. november 26-án született Budapesten. Eredeti neve: Haraszti Erzsébet. Anyja Jadovich Sára, apja Haraszti Andor. Érettségi után balettiskolát végzett, majd mozgást, táncot tanított. 1943-ban házasodik meg, férje Szél György, gépészmérnök, aki Raoul Wallenberg egyik sofőrje volt. A világháború után Gertler Viktor filmiskolájában tanít mozgást, táncot, majd különböző helyeken néptáncot. Közben elvégzi a filmrendezői szakot is. Filmesek között él 1956-ig, amikor tavasszal Madridban meglátogatja édesanyját. A forradalom leverése után nem tér vissza Magyarországra. 1958–70 között közel harminc filmnél dolgozik, legtöbbször a rendező munkatársaként; két film koreográfiáját ő készítette. A 60-as évek végén második férje, az argentin származású filmrendező, León Klimowsky munkatársaként két filmforgatókönyvet is ír (Los hombres las prefieren las viudas; Una señora que llama Andrés).

Regényei: Operación Noche y Niebla – el caso Wallenberg *(Ed. Escelier, Madrid 1962); magyar változat:* A Wallenberg-ügy *(1989. Ifjúsági);* La mujer armiño *(Ed. Gimenez Caballero, Madrid 1965.); magyar kiadás: Corvina, 1973;* No apta para menores *(Ed Caralt, Barcelona 1968, ezt hét kiadás követi);* Prohibido nacer *(Ed Caralt, Barcelona 1969), e regényéből ötrészes tv-film született;* Balada de cárceles y rameras *(Ed. Caralt, Barcelona 1975);* Las casa de Chivas *(film, Ed. Planeta, Madrid 1971), ez utóbbi Jaime Salom színművének Cristobal Zaragozával együtt írt regényváltozata. E könyvből is film készült;* Ven a morir a Amsterdam *(Ed. Caralt – Noguer, Barcelona, 1981); magyar kiadás: Gyere meghalni Amszterdamba. Budapest Duna, 1991.*

Műfordításai:

Déry Tibor: *Quierido suegro (Kedves Bóper), Noguer, Barcelona 1973.*

Passuth László: *Poker papas (Tört királytükör), Ed. Caralt, Barcelona 1981.*

Konrád György: *El Complice (A cinkos) Ed. Alfaguara, Madrid 1987.*

*

Madridban dolgozó magyar filmesek, *Vajda László, Vészi László* és *Gerei László* segítettek, hogy Szél Erzsébet bekapcsolódjék az ekkor bontakozó spanyol filmezés áramába. Már 1958-ban egy Andalúziában játszódó filmnél dolgozik a rendező munkatársaként. Amit otthon tanult a filmek körül, itt használni tudta. 1959-ben három, 1961-ben négy, 1962-ben három filmben dolgozik, egyben ugyancsak koreográfusként is. Azt mondhatnánk, a film felől érkezik a szépirodalomba, miközben energiáinak nagy részét továbbra is a film köti le. Első könyve is eredetileg filmforgatókönyvnek készült, filmes barátai beszélték rá, hogy könyvnek írja meg. Így született a Wallenberg-könyv 1962-ben, e témában másodikként a világon. Alapvetően saját, férjén keresztül szerzett élményei alapján születik e *regény*, melyben korabeli fotók illusztrálják a nácik magyarországi rémtetteit. Könyve felkeltette Raoul Wallenberg édesanyjának a figyelmét is. Rendszeresen leveleznek, az anya még egy 1973-as levelében is arról ír, hogy bízik, Raoul fia él.

E könyvének elég késői, 1989-es magyarországi megjelenése meglehetősen különös, hiszen a Klimovszky név szerepel a címlapon: második férje nevét adta a kötetnek a kiadó, és a szerzők közé „emelkedett" Király Ferenc sportújságíró is, aki ez időben

Madridban dolgozott tudósítóként, de „jó kapcsolatai" voltak otthon. Ő csinált egy interjút az ekkor még élő első férjjel, Szél Györggyel, ami a kötet elején megjelent. Így lett Király társszerző.

Az 1960-as évek valamiképpen *„magyar korszaka"* is a spanyol művészeti életnek. Még él a legendás *Révész Andor* (1892–1970), aki 1920-tól volt jelen a spanyol szellemi életben, külpolitikai újságíróként, regényíróként és a magyar irodalom fordítójaként. Heltait, Herczeg Ferencet, Molnár Ferencet, Mikszáthot, Jókait fordít és kötetet ad ki a magyar humor legjobbjaitól – már 1922-ben. Közép- és Kelet-Európáról az első és a második világháború után az ő könyvei tájékoztatták a spanyol olvasót a magyar és közép-európai politikai drámákról. A 40–50-es években írt munkái a szerelemről írott „tankönyvek", ezek is nagy sikert arattak. A madridi Nemzeti Könyvtárban könyveinek, az általa fordított magyar műveknek a száma megközelíti a százat. Mellette *Brachfeld Olivér* munkássága figyelmet keltő. Zilahy regényeinek nagy részét ő fordította spanyolra. A magyar–spanyol történelmi kapcsolatokról írt tanulmányai és könyvei máig ismeretlenek itthon – miközben nemzetközi hírű pszichológus is. Mellettük két magyar fotós robbant be a háború után a spanyol művészeti életbe: a szegedi–orosházi *Müller Miklós* szociofotóival és a Franco-diktatúrával közösséget nem vállaló értelmiségi elittel (Ortega y Gasset és köre) való kapcsolatairól híres művész, aki a „szegedi fiatalok" érzékenységét mentette át Spanyolországba (Féja, Erdei, Ortutay, Szabó szociográfiáihoz ő készítette a fényképeket). *Juan Gyenes* viszont a színházi világ és a hatalom fotósa, sikeres és ismert alkotó.

Spanyolországban vannak a háború után a *Vaszary testvérek* is. *Gábor* regényeit 1948-tól Barcelonában adja ki *Luis de Caralt*, akinél a legtöbb Zilahy-könyv is megjelent. Caralt kedvelte a magyar írókat és az irodalmat. Az 1969. és 70-es évek kiadói katalógusát volt módunk kézbe venni. Eszerint a „magyar irodalom" Caralt-kiadói listája terjedelmesebb mint az olasz vagy a francia, avagy az orosz irodalomé: egyebek mellett Déry, Herczeg Ferenc, Németh László, Passuth, Szabó Magda, Vaszary Gábor és János szerepel a listán mindkét évben, Elisabeth Szél mellett.

Vaszary János ismert színműíró ekkor már Katalóniában, műveit kiadják és játsszák is. Mellette pedig feltűnik felesége, a máig attraktív *Muráti Lili*. Elisabeth Szélt is a barcelónai *Luis de Caralt* inspirálta, legtöbb könyvét ő adta ki.

Közben meghitt barátság születik a könyveinek szinte folyamatos spanyolországi kiadása miatt gyakran Madridban tartózkodó Zilahyval, később pedig Passuthtal, akivel kapcsolatát gazdag levelezés is megőrizte. E barátságot jelképezi a lefordított Passuth-kötet.

Zilahy esetében ilyen gesztusra persze nem volt mód: 24 könyvét adták ki spanyolul (nem számolva „válogatott műveit"), ebből tizenhatot Brachfeld Olivér fordított, aki a 60-as években már latin-amerikai egyetemeken tanít. Zilahy a háború utáni egyik spanyol könyvsiker. A *Két fogoly* című könyve 12 kiadást ért meg, hét kötete hat, illetve nyolc kiadást, másik négy kötete pedig négy-négy kiadást ért el. (Adatainkat a madridi Nemzeti Könyvtárban gyűjtöttük). Zilahy ekkor már legenda a spanyol olvasók között, akinek könyveit elkezdik Buenos Airesben is kiadni. Madridban megjelenése ünnep a magyarok számára.

Elisabeth Szél ebben a környezetben lesz író, és hangsúlyozottan *magyar író*. Neve kezdettől szerepel a spanyol *„irodalmi ki kicsodá"*-ban *(Quién és quién en las letras españolas*, Madrid 1973, 2ª ed. Instituto Nacional del Libro Español), tagja a spanyol írószövetségnek, de a spanyol kritika „magyar íróként" tartja számon. S valamiképpen

tényleg az is maradt. Nemcsak azért, mert máig magyarul álmodik – mint születésnapja előtti második látogatáskor megvallotta –, azért is, mert első regényeit magyar nyelven fogalmazta, majd maga fordította le, s férjével ellenőriztette a spanyol változatot. Persze azért is, mert a hozott magyar élmények fel-feltörnek regényeiből, a Wallenberg-könyv mellett különösen a *Prohibido nacer* (Tilos megszületni) sugároz erőteljes magyar „mélyrétegeket".

Éppen a regény kapcsán egy kritikusa, a jószemű filológus, *Antonio Iglesias Laguna* meditált minderről. „Hogyan ír a magyar Elisabeth Szél?" – teszi fel a kérdést: „Azzal kell kezdjem, nem tudom, mely nyelven ír. Az tény, hogy a kiadó nem ad meg fordítót. Ha az írónő maga fordítja, vagy ha használja a spanyolt, érdemei hatalmasak" – mondja. „Bárhogy is legyen, folytatja a kritikus, azért az is látszik, hogy küzd a spanyollal. Ezt az »extranjerismos« – (idegen fordulatok) nagy száma mutatja", írja, s azután példákat hoz arra, hogy az írónő bizonyos fordulatokat nem a szokványos spanyol sémákkal fejez ki. Cikke végén a kritikus még egyszer felteszi a kérdést: „Hogyan ír Elisabeth Szél? Különleges tisztaság jellemzi »purosmo«, s ezt autentikus prózaíróként teszi", adja meg a választ. Másutt, később ugyanő, Iglesias Laguna már el is helyezi a spanyol irodalomtörténetben, amikor azt írja: „Elisabeth Szél autentikus prózát ír, hatékony elbeszélőerővel rendelkezik, tud »mesélni«: engem Concha Espina késői stílusára emlékeztet." Révész Andor pedig azt hangsúlyozza egy kritikában: E. Szél nem „női író", hanem író, aki asszony („*un* escritor hembra"). A kritikus érdemként megemlíti azt is, ami aztán más spanyol recenziókban többször is visszatér: az izgalmas meseszövés, a drámaiság, később a társadalom mélyrétegeinek és marginális csoportjainak megdöbbentően erőteljes, plasztikus bemutatása jellemzi. Mindez különösen két könyvében: a *Balada de cárceles y rameras* (Ballada a börtönökről és utcalányokról) és a *Ven a morir a Amsterdam* (Gyere meghalni Amszterdamba) mutatkozik meg.

*

1993 novemberében kétszer látogattam meg madridi (*Reyes magos* utcai) lakásán. Először egy szombati napon. Fáradt, 88 éves édesanyját naponta ápoló asszony fogadott, akinek most nem az íráson járnak a gondolatai. Nehezen nyílik meg, csodálkozik is a látogatáson. Kéri, jöjjek a másik héten vasárnap, akkorra kicsit felszabadultabb lesz. S tényleg, egy fiatal asszony vár; kikészítve a közben összegyűjtött dokumentumok. Az eddig szunnyadó emlékek kezdenek „feljönni" a feledésből. Szó esik a tervezett regényekről is. Elfogadja, hogy egy szegedi spanyol szakos hallgató, aki itt tanul és dolgozik, „monografikus" formában feldolgozza mindazt, ami az írói archívum és alkotás dokumentumaként rendelkezésre áll a lakás-levéltárban.

Közben persze gyanítom, hogy a férj, León Klimowsky, a filmrendező legalább olyan izgalmas figura, mint a titokzatos „Szél", aki első férjének vezetéknevét tartotta meg írói névként. „Don León" szülei ugyanis Ukrajnából vándoroltak ki Argentínába a század elején. Amikor megemlítem, hogy milyen nagy hatással volt rám az ukránzsidó-agrentin író, *Gerchunoff*, és különösen a *Zsidó gauchók* című regénye – amely a zsidó-ukrán bevándorlók második generációjának integrációigényét fogalmazta meg nagy erővel, akik ki akartak törni a szüleik alkotta gettó falai közül –, jót kezdünk beszélgetni az ukrán, a spanyol és a magyar emigráció ügyeiről.

Azt gondoltam, ilyen integrációigény munkál E. Szélben is. Ám ő hevesen tiltakozott e feltevés ellen: ő magyar, és magyar írónak tartja magát, akinek regényei legtöbbször fordításban, spanyolul jelennek meg először, s csak esetleg később magyarul. Minden regényének őrzi „eredeti", magyar változatát is.